

TÜRÜK

*Uluslararası Dil, Edebiyat
ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*
2018, Yıl:6, Sayı:15

Geliş Tarihi: 22.09.2018

Kabul Tarihi:13.11.2018

Sayfa: 127-138

ISSN: 2147-8872

NEZAKET, NEZAKET TEORİLERİ VE TÜRKÇEDE KULLANILAN NEZAKET KAVRAMLARI

Burcu Meliha Keser*

Özet

Muhataplar arasındaki iletişim sosyal ilişkiye yansımaktadır. Muhatapların iletişim sırasında herhangi bir şey istemek için veya soru sormak için çeşitli hitap ifadelerini kullandıkları görülmektedir. Hitap biçimlerinin incelenmesi için ortaya çıkan bazı analizler dil aracılığıyla nezaket çalışmasına yol açmıştır. Dilbilgisi kategorileri ve sözcüksel araçlar nezaketin ifade edilme şeklini göstermiştir. Nezaket toplumsal mesafe ve yakınlık ile ilgili bir kavramdır. TDK Güncel Türkçe Sözlük nezaketi başkalarına karşı saygılı ve incelikle davranma, incelik, naziklik ifadeleri olarak açıklamaktadır. "Nezaket" bir dizi sosyal sözleşmeye atıfta bulunarak, başkalarıyla olan ilişkilerde "iyi" yi sosyal davranış olarak kabul eden bir sosyo - kültürel sistemdir. Yani nezaket "sosyal davranış" veya "görgü kuralları" düşüncesinden yola çıkarak bir kültürün içinde var olan bir çeşit davranış şeklidir ve sabit bir kavramdır. Bu çalışmada, Brown ve Levinson' un nezaket ile ilgili teorileri, yüz çalışmaları, pozitif yüzün ve negatif yüzün içerikleri, nezaket türlerinin ne olduğu, Türkçede kullanılan nezaket kavramları ve onların nasıl kullanıldıkları incelenmiştir. Çalışmada, kişilerarası dil işlevi ve nezaket teorisiyle olan ilişkisi üzerinde durulmuştur. Kişilerarası ilişkilerde incelik kavramlarının hem dilbilimsel hem de kültürel açıdan farklılıklar olduğu belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nezaket, pozitif nezaket, negatif nezaket, Yüz çalışmaları, Türkçe

* Doktora Öğrencisi, Tiflis Sokhumi Devlet Üniversitesi, İnsani Bilimler Fakültesi, Gürcü Dili Bölümü,
<https://orcid.org/0000-0002-7791-9862>, burcukeser01@gmail.com

POLITENESS, POLITENESS THEORIES AND POLITENESS CONCEPTS USED IN TURKISH

Abstract

The communication between the interlocutors is reflected in the social relationship. It is seen that the interlocutors use various address expressions or to ask questions while they are in communication. Some of the analyzes that have emerged in the forms of addresses have led to the politeness work through language. Politeness is a form of behavior that differs from society to society and from culture to culture. Politeness is a socia-cultural system that refers to a number of social conventions and accepts good as social behavior in relations with others. In other words politeness social behavior or etiquette based on the idea of a kind of behavior that exists in a culture and is a fixed concept. In this study , Brown and Levinson's theories about politeness , face studies , content of positives face and negative face , kindness of politeness types, politeness concepts used in Turkish and how they are used are examined . In this study , the relationship between interpersonal language function and politeness theory is emphasized. It was stated that the delicacy concepts in interpersonal relations are both linguistic and cultural differences.

Keywords: Politeness, Positive Politeness, Negative Politeness, Faceworks, Turkish

1. Giriş

Hitap biçimlerinin incelenmesi dilbilimsel olarak mutlaka bir analiz içermektedir. Bu analizler doğal yollarla saygı göstermeye ve dil aracılığıyla nezaket çalışmasına yol açmaktadır. Bu edim bilim olarak bilinen alanın bir parçasıdır. Nezaket, toplumsal mesafe ve yakınlıkla bağlantılıdır. Nezaket kavramı ve bu kavramın hangi yönünün vurgulandığı farklı anlamlara bağlanabilmektedir. Örneğin, “nezaket” bir dizi sosyal sözleşmeye atıfta bulunarak, başkalarıyla olan ilişkilerde “iyi” yi sosyal davranış olarak kabul eden bir sosyo - kültürel sistemdir. Yani nezaket "sosyal davranış" veya "görgü kuralları" düşüncesinden yola çıkarak bir kültürün içinde var olan bir çeşit davranış şeklidir ve sabit bir kavramdır. Belirli bir kültürde sosyal etkileşimde kibar olmak için genel prensiplerin belirlenmesi de mümkündür. Bunlardan bazıları şunlardır: Başkalarına karşı düşünceli olmak, cömert olmak, mütevazı olmak ve sempatik olmak.

Nezaket, insanlar tarafından görgü ve görgü kurallarının pratik bir şekilde uygulanmasıdır. Kültürel olarak tanımlanmış bir gerçektir ve bu nedenle bir kültürde kibar olarak düşünülen bir davranış, bazen başka bir kültürde kaba olabilmektedir. Nezaketin amacı, iletişim halindeyken bütün tarafları rahat ettirmektir. Dilbilimde ilk olarak nezaketi araştıran ve nezaket prensipleri hakkında önerilerde bulunan Robin Lakoff 'dur (1973).

Lakoff ‘un ardından bu prensipleri geliştiren Leech (1983) ve Brown & Levinson (1978, 1987) olmuştur.

Brown ve Levinson'un nezaket teorisi ilk olarak 1978'de ortaya çıkmıştır. Onların nezaket teorisi sayısız eleştirilere, tepkilere ve değişikliklere tanıklık etmesine rağmen kesinlikle en etkili olandır. Brown ve Levinson isimleri nezaket kelimesi ile neredeyse eşanlamli hale gelmiştir. Onlara atıfta bulunmadan nezaket hakkında konuşmak imkânsızdır. Ayrıca onlar teorilerini Grice'n yapmış olduğu prensiplerle ilişkilendirirler, çünkü nezaket stratejileri Grice's Cooperative Principle'dan gelen (CP) “rasyonel sapmalar” olarak görülmektedir. Ancak nezaket, CP'den tamamen farklı bir statüye sahiptir. CP, tahmin stratejisidir; tüm bu iletişimin altında yatan doğal varsayımdır yani işaretlenmemiştir ve sosyal olarak tarafsızdır. Nezaketin ise iletişim kurması gerekmektedir. Basit bir varsayım uygulaması olduğu kabul edilemez ve konuşmacı tarafından da işaret edilmesi gerekmektedir.

Brown ve Levinson iki çeşit nezaket türü belirlemişlerdir. Onların yapmış olduğu nezaket teorisi bu alanda yapılmış çalışmaların neredeyse temelini oluşturmaktadır. Brown ve Levinson'ın nezaket teorisinin ana teması ‘yüz’ kavramıdır. Yüz herkesin sahip olduğu ve herkesin fark etmesini umduğu bireyin kendi değerini ya da öz imajını ifade eder. Diğerleriyle etkileşim halinde olan yüz geliştirilebilir, zarar görebilir ve korunabilir.

Nezaket, kişinin sadece kendi yüzünü değil, etkileşim içinde olan başka bir kişinin yüzünün de farkındalığını göstermek için kullanılmaktadır. Bu anlamda, sosyal mesafe durumunda nezaket gerçekleştirilmektedir. Sosyal mesafe, saygı veya saygıdan dolayı itaati ifade ederken, sosyal yakınlık arkadaşlık, dostluk veya dayanışmayı ifade etmektedir. Etkileşim içindeki katılımcılar, aralarındaki sosyal mesafeyi konuşurken belirlemektedir.

George Yule nezaket adlı çalışmasında, dikkat çeken kavramın “yüz” olduğunu ve yüzün kişilerin kendi görüntüsü olduğunu belirtmiştir (Yule, 2006). Yani “yüz” kavramı nezaketin ana unsurlarındandır ve iletişimde en fazla dikkat çeken kavramdır.

Sosyal etkileşimde kibar, cömert, mütevazı veya başkalarına karşı kibar olmak için kullanılan kurallar vardır. Etkileşim içerisinde olan katılımcıların toplumda bulunan prensip ve normlar hakkında farkındalıkları vardır. Başka bir kişinin kamusal görüntüsü veya yüzü farkındalık ve dikkat gösterme anlamına gelmektedir. Yüz, bir kişinin kamusal imajını da ifade etmektedir. Bu duygusal ve sosyal benlik duygusunu göstermektedir. Toplumdaki her bireyin onu tanıması beklenmektedir.

Nezaketin ne anlama geldiği konusunda bazı anlaşmazlıklar vardır. Bazı insanlar bunu saygı olarak nitelendirirken bazıları da iyi konuşma veya uygun davranış biçimi olarak ifade etmektedir. Öte yandan nezaket dili, bir kişinin direk iletişimden kaçınmak için kullandığı dil veya başkalarına karşı saygı gösteren bir dil anlamına da gelmektedir. Nezaket dili, efendim, hanımefendi, lütfen, teşekkür ederim vb. ifadelerin kullanılmasıyla da elde edilebilmektedir (Watts, 2003).

1.1. Nezaket Türleri

Negatif Nezaket

Negatif nezaket, bir isteğin daha az ihlal edilmesi durumudur. Yani “eğer sakıncası yoksa..” veya “çok fazla sorun olmazsa..” gibi ifadelerin kullanılmasıdır. Bir kimsenin eylem özgürlüğüne sahip olmak istemesi gibi de açıklanmaktadır.

Pozitif Nezaket:

Taraflar arasında olumlu bir ilişki kurmayı amaçlamaktadır. Bir kişinin seilmeye ve anlaşılmaya duyduğu ihtiyaca saygı göstermektedir.

2. Pozitif Ve Negatif Yüz

Yüz her insanın korumaya çalıştığı kamusal imajdır. Erving Goffman'ın yüz teorisini geliştiren antropologlar Brown ve Levinson (1987), her bireyin iki tür yüze sahip olduğunu varsaymaktadır. Bunlar negatif ve pozitif yüzdür. Pozitif yüz, başkası tarafından beğenilme, saygı duyulma, takdir edilme ve onaylanma isteğini yansıtmaktadır. Negatif yüz ise, her bireyin kendi eylemlerini yaparken başkaları tarafından engellenmemeyi istemesini, yani hareket etme özgürlüğüne sahip olmayı istemesini yansıtmaktadır (Brown-Levinson, 1987). Pozitif yüzün içeriğinde, başkaları tarafından kabul edilme, onaylanma negatif yüzün içeriğinde özerklik ve bağımsızlık vardır (Eckert- McConnell, 2013). Pozitif yüz, kişinin kendine olan saygısını ifade etmektedir. Negatif yüz ise kişinin hareket etme özgürlüğünü ifade etmektedir (Johnson-Roloff-Riffée, 2004: 227-238). Yüzün bu yönleri sosyal etkileşimde temel isteklerdir. Şahısların kendi yüzlerini ve etkileşim içerisinde buldukları diğer kişilerin yüzlerini korumaya yönelik hareketleri nezaketi meydana getirmektedir. Sosyal etkileşim sırasında, katılımcılar birbirlerinin yüzlerini korumaya çalışmaktadır (Foley, 1997).

Yüz Tehdit Eden Eylemler

Eğer konuşmacı başka bir kişinin yüzüne tehdit oluşturan bir şey söylese, buna yüz tehdit edici eylem ya da hareket denir. Örneğin, bana gazeteyi ver! Konuşmacı burada, diğer insandan daha üstün bir güce sahipmiş gibi hareket etmektedir. Şu kitabı bana verir misin? Burada konuşmacı rica ederken daha az tehdit içeren bir yaklaşım sergilemektedir. Biri bir başkasının yüzüne tehdidi azaltan bir şey söylediği zaman yüz tasarrufuna gidilir (Yule, 2006).

Brown ve Levinson'a göre, insan kültüründe evrensel olarak pozitif ve negatif yüz vardır. Onlar tarafından ileri sürülen nezaket teorisinde yüz kavramı gerçek evrensel bileşendir ve bu tartışılmıştır (Watts-Ide-Ehlich, 2005). Diğer tarafın isteklerine ve arzularına karşı hareket etmek, muhatabın veya konuşmacının yüzüne zarar vermektedir bu da yüz tehdit eden bir eylemdir.

Yüz tehdit eden eylemler sözel olan (kelimeler / dil kullanarak) veya sözel olmayan (yüz ifadesi) ifadeler olarak ayrılmıştır. Konuşma şartlarına dayandırılmış sosyal etkileşimlerde yüz tehdit eden eylemler kaçınılmaz olabilmektedir. Konuşmayla bağlantılı

olarak yüz tehdit eden eylemlerden en az biri olmalıdır. Aynı zamanda tek bir sözle birden fazla eylemde bulunmakta mümkündür (Brown-Levinson, 1987).

2.1. Negatif Yüzü Tehdit Eden Eylemler

Birey muhatap olduğu kişilerin eylem özgürlüğünü korumayı amaç edinmediği zaman negatif yüz tehdit altındadır (Brown-Levinson, 1987). Muhataplardan birinin onların isteğine boyun eğmesi konuşmacıya ya da dinleyiciye zarar vermektedir. Negatif yüz tehdit edildiğinde seçim ve eylem özgürlüğü engellenmektedir.

Dinleyicinin Negatif Yüzünü Tehdit Eden Durumlar

- Dinleyicinin gelecekteki eylemini onaylar ya da reddeder. Eylemi gerçekleştirmesi ya da gerçekleştirmemesi için dinleyici üzerinde baskı yaratır (Brown-Levinson, 1987). Örneğin: emirler, istekler, öneriler, tavsiyeler, hatırlatmalar, tehditler veya uyarılar.
- Dinleyici ya da dinleyiciye ait duyguları konuşmacının düşünceleriyle anlatıldığı bir eylemdir (Brown-Levinson, 1987). Örneğin: iltifatlar, kıskançlık ya da hayranlık ifadeleri veya dinleyiciye karşı olumsuz duygu ifadeleri (nefret, öfke, güvensizlik).
- Konuşmacının dinleyiciye karşı gelecekteki olumlu eylemlerini ifade etmektedir. Bunu yaparken, eylemi kabul etmesi veya reddetmesi için dinleyiciye baskı uygulanmıştır ve dinleyici muhtemelen borca maruz bırakılmıştır (Brown-Levinson, 1987). Örneğin, teklifler ve vaatler.

Konuşmacının Negatif Yüzünün Tehdit Edildiği Durumlar

Konuşmacının, dinleyicinin gücüne yenik düştüğünü gösteren bir eylemdir (Brown-Levinson, 1987).

Teşekkürler ifadesi

- Teşekkür ya da özrü kabul etmek
- Mazeretler
- Önerileri kabul etmek
- Konuşmacının yapmak istemediği bir şey için söz vermesi.

2.2. Pozitif Yüzü Tehdit Eden Eylemler

Konuşmacı veya dinleyici, etkileşim içerisinde olduğu kişilerin duygularını, isteklerini ya da başkalarının isteklerini umursamadıkları zaman pozitif yüz tehdit edilmektedir. Pozitif yüzü tehdit edici eylemler ayrıca konuşmacıya veya dinleyiciye zarar verebilmektedir. Bireyin başkalarından ayrılmaya zorlanması pozitif yüzü tehdit altına almaktadır.

Dinleyicinin Olumlu Yüzünün Tehdit Edildiği Durumlar

- Dinleyicinin pozitif yüzünün konuşmacı tarafından olumsuz değerlendirmesini ifade eden bir eylemdir. Konuşmacı bu onaylamamayı iki şekilde göstermektedir. 1. Konuşmacı doğrudan veya dolaylı olarak dinleyicinin sahip olduğu bazı yönleri sevmediği belirtir yani bunlar dinleyicinin arzuları veya kişisel özellikleridir. 2. Konuşmacı tarafından dinleyiciye onay vermeme durumudur. Bu durum dinleyicinin

yanlış, mantıksız veya yanlış yönlendirildiğini ima etmektedir. Mesela onaylanmama ifadeleri (hakaret, suçlama, şikâyet), çelişkiler, anlaşmazlıklar veya zorluklar gibi.

- Konuşmacının, muhatabın olumlu yüzüne karşı ilgisizliğini ifade eden bir eylemdir.
- Muhatap, konuşmacıdan utanabilir veya korkabilir. Örneğin: Aşırı duygusal ifadeler.
- Konuşmacı, dinleyiciyle aynı değerlere veya aynı korkulara sahip olmadığını belirtir. Örneğin: Genelde uygun olmayan konulardan ya da durumlardan bahsettiğini belirtir.
- Konuşmacının, dinleyicinin duygusal iyiliğini göz ardı etmeye istekli olduğunu gösterir. Örneğin: Küçümsenme veya övünme.
- Konuşmacı yüz tehdit edici bir eylemin ortaya çıkma olasılığını artırmaktadır. Konuşmacı tarafından toplumsal olarak hassas bir konu ortaya atıldığında bu durum ortaya çıkmaktadır. Örneğin: Siyaset, ırk ve din ile ilgili konular.
- Konuşmacı, dinleyicinin olumlu yüz isteklerine karşı ilgisiz olduğunu belirtmektedir. Bu genellikle yardımcı olmayan davranış olarak ifade edilmektedir.
- Konuşmacı, dinleyiciyi kötü veya utanç verici bir şekilde yanlış tanımlamaktadır. Bu ya kasıtlı olarak ya da kazara meydana gelmektedir. Genellikle bu durum, cinsiyetin, yaşın veya statünün hitap biçimlerinde yanlış kullanılmasını ifade etmektedir. Örnek: Genç bir bayana "kız" yerine "kadın" diye hitap etmek.

Konuşmacının Pozitif Yüzünün Tehdit Edildiği Durumlar

Konuşmacının bazı duyularının yanlış olduğunu ve kendini kontrol edemediğini gösteren bir eylemdir (Brown-Levinson, 1987).

- Özür dilemek: Bu eylemde, konuşmacı önceki eylemlerinden birinde pişman olduğunu kabul ederek kendi yüzüne zarar vermektedir.
- İltifatın kabulü
- Kişinin fiziksel benliğini kontrol edememesi
- Kişinin duygusal benliğini kontrol edememesi
- Kendini küçük düşürme
- İtiraf

Brown ve Levinson yüz tehdit edici eylemleri önlemek için dört ana nezaket stratejisi önermektedir. Bunlar kişilerin pozitif yüzle ilgili bir yüz koruma eylemi veya dayanışma gösterme eğilimidir.

Dolaysız strateji: Bu stratejide dinleyicinin yüz tehdidini aza indirmek için hiçbir şey yapılmamaktadır. Bu sadece yakın ilişkilerde veya bilgilerin hızlı bir şekilde paylaşılması gerektiğinde kullanılmaktadır.

Dolaylı strateji: İfadeler esasen dolaylıdır. Konuşmacıdan dinleyiciye gelen dayatma potansiyelini kaldırmak için kullanılmaktadır. Yani konuşmacı dinleyici üzerinde baskı uygulamamaktadır. Sadece konuşmacının fikrini veya özel isteğini ima etmektedir.

Pozitif nezaket stratejisi: Bu strateji dinleyicinin pozitif yüzüne olan tehditleri en aza indirmeye çalışmaktadır. Her iki konuşmacının da aynı şeyi istediğini ve ortak bir hedefe sahip olduğunu vurgulamaktadır. Aynı zamanda dinleyicinin kendi kendini iyi hissetmesini

sağlamak içinde kullanılmaktadır. Yani amaç karşı tarafın pozitif yüzünü dikkate almaktır. Bu stratejinin bazı özelliklerine dayanarak şunları söyleyebiliriz:

- Karşı tarafın ricasına, isteğine ve çıkarına önem vermek
- Karşıdaki kişi tarafından onaylanmanın ne kadar önemli olduğunun farkında olmasını sağlamak.
- Karşı taraftaki kişiyle ortak aktivitelerde yer aldığımızı belirten bir ifade kullanmak.
- Karşıdaki kişiyle sohbet anında anlaşmada problem yaşamayacağımız konulardan bahsetmek.

Negatif nezaket stratejisi: Bu strateji dinleyicinin negatif yüzüne olan tehditleri en aza indirmeye çalışmaktadır. Yani dinleyicinin eylem özgürlüğünü korumaya yöneliktir. Aynı zamanda statünün değerini düşüren söylemlerin etkilerini de yavaşlatmaktadır.

Bavulu taşımama yardım edebilir misiniz, rica etsem?

3. Türkçede Kullanılan Nezaket İfadeleri

TDK Güncel Türkçe Sözlük nezaketi başkalarına karşı saygılı ve incelikle davranma, incelik, naziklik ifadeleri olarak açıklamıştır. Türkçede nezaket özel unsurlarla ifade edilmektedir. Bu durumda cümlenin yapısı ve anlamı nezaketi ifade etmede büyük rol oynamaktadır. Türk dilinde nezaket, hitaplar, sözcükler ve cümleler vasıtasıyla ifade edilmektedir. Türk lehçelerinde de, nezaketi ifade eden kelimeler çok zengin ve çeşitlidir. Bir lehçede, nezaket bildiren sözcük diğer lehçede farklı bir şekilde ifade edilebilmektedir. Hatta bir sözcük bile nezaket ifadesine sahip olabilmektedir.

Türk dilinde hitaplar seslenme olarak da anılmaktadır. Dilbilimi kaynaklarında hitaplar farklı bir alan altında incelenmemiştir. Hitaplar biçim bilim kısmında ünlemler konusu altında incelenmektedir (Gencan, 1971: 402-403). Türk dilinde *bay*, *bayan*, *efendi*, *beyefendi*, *hanımefendi* gibi hitaplar kullanılırken nezaket ifade etmektedir. Bu kelimeler resmi yazışmalarda, resmi konuşmalarda ve resmi yerlerde hitap olarak kullanılmaktadır. Sözlü ve yazılı iletişimde de bu kelimelerin anlamları aynıdır. *Beyefendi* ve *hanımefendi* sözcüklerinin görevi, iletişim anında kişi isimlerinden sonra gelmesidir. Ayrıca *bay* ve *bayan* sözcükleri de hitap ederken kişi isimlerinden önce gelmektedir ve bu hitaplar resmi olan yerlerde nezaket ifadesi olarak kullanılmaktadır.

Bay Ali! Bayan Zeliha!

Erdoğan Beyefendi, Arzu Hanımefendi.

Bay ve *bayan* kelimelerinin şahıs isimlerinden ayrı kullanımı yalnızca nezaket bildirmektedir. -Im iyelik eki *bay* sözcüğüne eklendiği zaman, nezaket ifadesi resmî nezakete kaymaktadır. Örneğin, affedersiniz *bayım* bana yardım eder misiniz?

Türk dilinde nezaket ifade eden hitaplardan biri de “*bey*” kelimesidir. Bu kelime yalnız başına kullanıldığı zaman sadece nezaket anlamı taşımaktadır. Çoğul biçimde, yalnızca erkeklere hitap etmek için kullanılmaktadır ve nezaket göstergesidir. Örneğin, *beyler*, izninizle gitmem gerekiyor. *Bey* hitabının ek almadan kullanılması genel olarak kelimeye eş veya koca anlamı kazandırmaktadır. Örneğin, neden geç kaldın, *bey*? Türk dilinde nezaket

ifade eden *hanım* sözcüğü genellikle eş, karı anlamında kullanılmaktadır. Örneğin *hanım*, yemeği yaptın mı? Bu örnekte kişi kendi karısına hitap ederken nezaket anlamı *hanım* kelimesiyle sağlanmıştır. Bu hitap kişi isimleriyle de kullanılmaktadır. “Nereye gidiyorsunuz, Hayriye *Hanım*? Gonca *Hanım* ne zamandan beri görünmüyorsunuz?”

Türk dilinde "*efendi*" kelimesinin nezaket ifadesi olarak anlamı oldukça geniştir.

Efendi hitabı iki şekilde karşımıza çıkmaktadır:

1. Erkeklerle hitap olarak:

“*Efendi! Allah nasip ederse bir gün bize gelin.*”

Efendi! Yardım eder misiniz, rica etsem?

2. İyelik eki alarak:

Burada *efendi* kelimesi daha çok resmiyet anlatmaktadır: - *Geliyor musunuz, Efendim*

Hitaba cevap olarak cinsiyet ayrımı olmadan, “evet, buradayım, buyurun” ifadelerinin de kullanıldığı bilinmektedir.

- Ali!

- *Efendim!*

Ya da telefonla iletişimdeyken:

- Alo!

- *Efendim!*

Türk dilinde *efendim* sözcüğü ikili ilişkilerde sevgiliye ve ülkeyi yöneten kişilere incelik göstermek amacıyla veya hitap etmek amacıyla kullanılan nezaket ifadesidir. Türk dilinde "*beyefendi*" ve "*hanımefendi*" gibi hitap kelimeleri tek başına kullanıldığında nezaketi daha da kuvvetlendirmektedir.

Bugün dağların dumanı aralandı, hoş geldin

Ah ışıklar içinde kaldım, yandım *efendim*

Sen bana yangın ol *efendim*, ben sana rüzgâr

Tutuşsun gün, yansın geceler, zamanımız dar

(Hüsnü Arkan)

- *Hanımefendi, buyurunuz.*

- *Buyurunuz hanımefendi, bir isteğiniz mi var?*

- *Feyza Hanımefendi tanışabilir miyiz?*

- *Sizi tanıyamadım efendim.*

Hitaplar ayrı kullanıldığı zaman nezaket ifadesini daha da güçlü kılmaktadır ve aynı zamanda sıcaklığı ve samimiyetini ifade etmektedir.

Türk dilinde şahıs isimlerine *bay*, *bayan*, *bey*, *hanım* gibi sözcükler eklendiğinde nezaket anlamının ortaya çıktığı görülmektedir. Aynı zamanda, bu hitaplar şahıs isimleriyle birlikte kullanıldığı zaman daha yakın ilişkiyi ve samimiyeti ifade etmektedir. Ancak "*bay* ve *bayan*" hitapları istisnadır. Kişi adlarına eklendiği zaman daha çok resmi bir anlam ortaya çıkmaktadır. *Bay* ve *bayan* hitapları unvan adı olarak kullanılmamaktadır. Bu kelimeler daha çok mektuplarda ve film dublajlarında geçmektedir. Mesela Türkçede "*Bay Arif*" kullanımı neredeyse görülmemektedir. "*Arif Bey*" biçiminde kullanımı daha doğru ve yaygındır. Çünkü Türkçede unvan bildiren sözcükler sonda yer almaktadır. Günümüzde artık "*bay* ve *bayan*" hitaplarının kullanımı oldukça azdır. Bu hitapların yerini "*sayın*" sıfatı almıştır.

Türkçede nezaket anlamı taşıyan *bey* kelimesi *bay* kelimesine göre daha samimi ve kibardır. *Bay* hitabında böyle bir durum söz konusu değildir. Bu kelimelerin anlamları farklıdır. Türkçede her iki kelime de çok önemlidir fakat birbirlerinin yerine kullanılmamalıdır (İmamova, 2007: 60-63). Birbirlerinin yerine kullanıldıkları zaman anlam karışıklığına neden olabilmektedir.

- *Osman Bey, misafiriniz geldi.*
- *Eda Hanım, bir saniye, bakabilir misiniz?*
- *Bay Osman, misafiriniz geldi.*
- *Bayan Eda, bir saniye, bakabilir misiniz?*

Ayrıca *beyefendi* hitabı kişi adlarına eklendiği zaman samimiyet belirtmemektedir. Yalnızca aşırı nezaket ve resmiyet ifade etmektedir.

"*Hasan Beyefendi,*

Şiirimi okuduğunuz zaman çok şaşıracaksınız".

Türkçede nezaket anlamı taşıyan kelimeler akrabalık bildiren hitaplarla da yapılmaktadır.

"Ebe hanım köşeden: "Mehmet, oğlum, hocanımın da elini öp!" diye beni gösterince... "Öp evladım" dedim (Güntekin, 1992: 189).

"*Kardeşim İbrahim, dün yine bir mektubunu aldım*" (Güntekin, 2005: 34).

Türkçede, benzetme vasıtasıyla da saygı ifade edilmektedir. Nezaket anlamı taşıyan kelimeler kullanırken sevgi ve küçültme anlamları da ortaya (İmamova, 2010) çıkmaktadır.

Ne diyorsun *yumurcak*, bu da ne?

Türkçede akrabalık sözcüklerine -cığım, -cuğum, -ım, -im, gibi bazı ekler getirilerek nezaket ifade edilmektedir.

- *Anam, anam! Garip anam!*
- *Anneciğim, hemen yanına geliyorum.*

Saygı, akrabalık terimleriyle anlatılırken ait olmayı ve sadakati ifade etmektedir. Burada bireylerin yakınlık ilişkisini ve akrabalık ilişkisini ifade etmek yerine saygıyı ve sevgiyi dile getirmektedir. Ör: Kuzum, yavrum, oğlum, kızım, kardeşim gibi.

“Eve girdiğim zaman Ayşe Hanım beni tuttu: “gitme yavrum” dedi.

“Kuzum, o ekmeği bana uzatır mısın?”

Türkçede, öğretmen, hoca, müdür vb. gibi unvan adları da hitap ederken incelik ifade etmektedir.

Öğretmenim, ben derse girmek istemiyorum.

Hocam, derse gelecek misiniz?

Müdürüm, sizden bir şey rica edeceğim.

“Komutanım, bir emriniz var mı?”

Sultanım, nasılsınız? Müsaitmeniz yanınıza gelmek isterim.

Hem konuşma dilindeki hitap hem de yazı dilindeki hitap aynıdır fakat resmî görüşmede ki hitap aynı değildir. Örneklerde de görüldüğü gibi -Im iyelik eki nezaket anlamı taşımaktadır.

Türkçede incelik anlamı, sayın, saygıdeğer, muhterem, bay, bayan, vb. sözcüklerin hitap olarak kullanılmasıyla da ifade edilmektedir. Bu tarz kullanım, genel olarak resmî görüşmelerde olmaktadır. “Sayın Cumhurbaşkanı! Saygıdeğer Bakan! Değerli Misafirler! Değerli Öğrenciler!”.

Nezaket ifadesi olarak sevgili, kardeş, meslektaş gibi sözcükler resmî konuşmalarda da kullanılmaktadır. Ama bu kelimelerle ifade edilen nezaket biraz farklıdır. İletişim sırasında konuşmaya duygu katılmamaktadır ve bu tarz hitapların değişmeceli kullanımı görülmemektedir.

Aziz Milletim!

Sevgili Meslektaşım!

Sevgili Âdem Bey!

Türkçede hitapların saygı, sevgi ve nezaketin anlatımında önemli yeri olduğu bilinmektedir.

4. Nezaket Kalıpları

İnsanların iletişim halindeyken bir şey istemek için veya soru sormak için çeşitli hitap ifadelerini kullandıkları görülmektedir. Onlar hitap ederken hocam, müdürüm, sevgili müdürüm, canım, kardeşim, dostum, kanka, pampa (argo) gibi sözcükler kullanmaktadırlar.

İletişim halinde olan insanlar, isteklerinin veya ricalarının gerçekleşme seviyesini arttırmak ve dinleyicinin yüzünü muhtemel tehditten korumak için “rica ederim, affedersiniz, pardon, sana zahmet, lütfen, izninizle, kusura bakmayın gibi kalıp haline gelmiş nezaket kelimeleri kullanmaktadırlar.

İsteklerde bulunurken veya muhatapları kendilerinden aşağı konumdayken istiyorum, sor, yap, ver vb. gibi fiilleri emir kipinde kullanmışlardır. Türkçe konuşanların dolaylı stratejileri daha fazla kullanmaları sebebiyle -e bilmek yardımcı fiili ve istek-şart kipini

soru kalıbıyla birleştirerek rica etsem, mümkün mü, rica edebilir miyim, bir sıkıntı olmayacaksa, mümkünse eğer, müsaadeniz olursa, müsaadenle, eğer müsaitse, bir sakıncası yoksa mümkün müdür, rahatsız ediyorum, bir ricam var, bir sakıncası var mı, bir mahsuru var mı, müsaade ederseniz, zahmet olmazsa gibi dolaylılığın alt stratejileri olan hazırlayıcı soru ve önerici ifade kalıplarına daha çok başvurdukları görülmüştür (Karasu, 2014: 62).

Nezaket dil bilgisel ve sözcüksel araçları birleştirmektedir. Yani şahıs yerine fiillerle, zamirlerle ve kibar fiil biçimleriyle nezaket ifade edilebilmektedir.

Muhataplar arasındaki iletişim sosyal ilişkiye yansımaktadır. Kişi resmi olan veya resmi olmayan durumlarda dilsel ve dilsel olmayan araçlarla alıcıya karşı tutumunu ifade etmektedir. Mesela bir yandan nezaket ve saygı (veya tarafsız tutum), diğer yandan alay etme ve aşağılama gibi. Alıcı faktörü, mütevazı bir konuşmada, hitap olarak kullanılan fiil ve isimde, farklı fiil kategorilerinde kendini göstermektedir. Bazı diller, nezaketin ince ayrımını vurgulamak için dilbilimsel veya dilbilimsel olmayan çok sayıda seçeneğe sahip olmaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak nezaket bir kültürün içinde var olan davranış biçimidir. İnsanlar tarafından pratik bir şekilde uygulanmıştır. Nezaket biçimleri ulustan ulusa farklılık göstermiştir.

Brown ve Levinson nezaketin iki tür olduğunu ortaya koyarak insanlar arası etkileşimde bunların nasıl oluştuğunu göstermişlerdir. Pozitif yüzü takdir edilme isteği, negatif yüzü ise kişinin rahat bir şekilde hareket etme isteği olarak açıklamışlardır. Muhatabın pozitif yüzünü korumak için pozitif nezaket stratejilerini, negatif yüzünü korumak içinse negatif yüz stratejilerini geliştirmişlerdir. İstekler yüz tehdit edici eylem olarak adlandırılmıştır.

Yule nezaket adlı çalışmasında yüz kavramının nezaketin temelini oluşturduğunu savunmuştur. Yüzün kişilerin kendi imajı olduğunu belirtmiştir.

Türk dilinde nezaket, hitaplar, sözcükler ve cümleler vasıtasıyla ifade edilmiştir. Bir dilde, nezaket bildiren sözcük diğer dilde farklı bir şekilde ifade edilebilmektedir. Herhangi bir sözcük bile nezaket ifadesine sahip olabilmektedir. Türk dilinde *efendi*, *beyefendi*, *hanımefendi* gibi hitaplar kullanılırken nezaket ifade etmektedir. Bu kelimeler resmi yazışmalarda ve ikili ilişkilerde kullanılmıştır. *Beyefendi*, *hanımefendi*, *bay* ve *bayan* gibi seslenmelerin görevleri iletişim anında belirlenmektedir ve aynı göreve sahip değillerdir.

Türkçede, hem benzetme vasıtasıyla hem de akrabalık bildiren sözcüklere ekler getirilerek de nezaket ifade edilmiştir. İnsanlar iletişim halindeyken herhangi bir şey istemek için çeşitli hitap ifadelerini kullanmışlardır (hocam, müdürüm, sevgili müdürüm, canım, kardeşim, dostum).

Türkçede saygının ve sevginin anlatılmasında nezaketin büyük bir önemi vardır. Günlük hayatta neredeyse herkesin kullandığı bir davranış biçimidir.

KAYNAKLAR

BROWN, P., & LEVINSON, S. (1987). "Politeness: Some Universals In Language usage". Cambridge: Cambridge University Press.

- ECKERT, P., & McCONNELL- GINET, S. (2013). "Language and Gender". New York: Cambridge University Press.
- GENCAN, T. N. (1971). *Dilbilgisi*. İstanbul.
- GÜNTEKİN, R. N. (1992). "Çalığışu". İstanbul: İnkilap Kitabevi.
- GÜNTEKİN, R. N. (2005). "Sönmüş Yıldızlar". İstanbul: İnkilap Kitabevi.
- İMAMOVA, H. (2007). "Türk Tilida Bay ve Bayan Sozlarining Xurmatni İfodalashdagi Vazifasi", *Filologiya Masalaları. İlmîy-Metodik Jurnal, Ozbekiston Davlat Caxon Tillari Universiteti, Toshkent*, , 60-63.
- İMAMOVA, H. (2010). "Türkiye Türkçesi İle Özbek Türkçesinde Nezaket Anlamı Taşıyan Seslenmeler". *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED] Erzurum.*, 42.
- JOHNSON, D. I., ROLOFF, M. E., & RİFFEE, M. A. (2014). "Politeness theory and refusals of requests: Face threat as a function of expressed obstacles". *Communication Studies*, 55 (2): 227–238.
- KARASU, K. (2014). "Türkçe Ve Arapça Nezaket İfadeleri". Ankara: Gazi Eğitim Fakültesi Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- TÜRK DİL KURUMU. (2018, Eylül 13). <http://www.tdk.gov.tr> adresinden alınmıştır
- WATTS, R. (2003). "Politeness". Cambridge: Cambridge University Press.
- WATTS, R., IDE, S., & EHLİCH, K. (1992). "Politeness in Language: Studies in its History, Theory and Practice". Berlin: Walter de Gruyter.
- WILLIAM, A. F. (1997). "Anthropological Linguistics": An introduction . United Kingdom: Wiley-Blackwell.
- YULE, G. (2010). "The Study of Language", (Fourth Edition). Cambridge: Cambridge University Press.